Klockgentiana, kustgentiana och sumpgentiana i Skåne

Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Göran Mattiasson och Alf Porenius

Bild 1. Klockgentiana har fortfarande livskraftiga populationer på Skanörs Ljung. Foto: Alf Porenius.

I Sverige finns 9 olika blåblommiga gentianaarter. Baggsöta *Gentiana purpurea*, klockgentiana *G. pneumonanthe* och fjällgentiana *G. nivalis* tillhör släktet *Gentiana*, medan blekgentiana *Gentianella aurea*, fältgentiana *G. campestris*, kustgentiana *G. baltica*, lappgentiana *G. tenella*, sumpgentiana *G. uliginosa* och ängsgentiana *G. amarella* tillhör släktet *Gentianella*. Baggsöta, fjällgentiana, lappgentiana och blekgentiana växer främst i fjälltrakterna och norra Sverige. Övriga gentiana-arter, som finns i södra Sverige, håller på att bli allt sällsyntare ju längre söderut i landet man kommer.

I Skåne förekommer idag klockgentiana, kustgentiana och sumpgentiana. Dessa arter har alla minskat kraftigt och minskar fortfarande i Skåne och andra landskap i södra Sverige. Antalet växtplatser har mer än halverats sedan 1980. Fältgentiana och ängsgentiana finns inte längre i Skåne.

Naturvårdsverket har tagit och håller på att ta fram särskilda Åtgärdsprogram för att bevara klockgentiana (Appelqvist & Bengtsson 2007), fältgentiana och kustgentiana (Lennartsson). Dessa tre arter tillhör liksom baggsöta och blekgentiana Sveriges rödlistade arter, vilka inte har sin framtid säkrad i landet. Arterna tillhör i tur och ordning hotkategorin Sårbar, Sårbar, Starkt hotad samt Akut hotad och Starkt hotad i den nationella rödlistan för hotade arter (Gärdenfors 2005). Klockgentiana, fältgentiana, baggsöta och blekgentiana är fridlysta i Sverige.

Klockgentiana

Klockgentiana är i Sverige en sydvästlig art med utbredning från Skåne upp över västra Småland, Halland och Västergötland. Den är i Danmark ganska vanlig på Jylland och finns i övriga Norden i sydligaste Norge. Den saknas i Finland.

Klockgentiana växer på fukthedar och fuktängar, gärna utmed sjö- och åstränder och ofta med följeväxter som pors *Myrica gale*, klockljung *Erica tetralix* och blåtåtel *Molinia caerulea*.

Klockgentiana är ljuskrävande och tycks inte klara högre markvegetation. Adekvat bete under försommaren och allmänt markslitage vid stränder, t.ex båt- och rastplatser gynnar arten. De främsta hoten mot artens fortbestånd är upphörande bete, igenväxning och ändrade grundvattenförhållanden.

Klockgentiana är värdväxt för den hotade fjärilen alkonblåvinge *Maculinea alcon*, som lägger sina ägg på blomknopparna. Alkonblåvinge är sällsynt i Skåne och finns bara på två platser.

I Skåne har klockgentiana genom tiderna blivit funnen på omkring 150 lokaler, varav drygt 100 under perioden 1923–1973 (Weimarck & Weimarck 1985). Den har minskat drastiskt under det senaste seklet och antalet växtplatser har mer än halverats under andra halvan av 1900-talet. Under perioden 1989–2005 hittades klockgentiana på totalt 54 lokaler representerande 30 geografiskt sammanhållna lokaler (Tyler 2007).

På uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne län inventerade Lunds Botaniska Förening åren 2006-2007 förekomsten av klockgentiana i Skåne inom ramen för Åtgärdsprogram för hotade arter (Porenius & Olsson 2009). Förekomsten av klockgentiana befanns då ha fortsatt minska och växten kunde bara återfinnas på 2/3 av antalet lokaler jämfört med cirka två årtionden tidigare.

Förekomsten av antalet individ av klockgentiana på växtplatserna från inventeringen 2006–2007 framgår av tabell 1 på sidan 9.

Klockgentiana *Gentiana pneumonanthe*

Beskrivning. Klockgentiana är en upprätt, flerårig ört som kan bli tre till fyra decimeter hög. Bladen är smalt lansettlika med inrullad bladkant, alla blad sitter längs stjälken och bladrosett saknas. Klockgentiana blommar i augusti-september, blommorna är stora, femtaliga och sitter enstaka eller få tillsammans i stjälktoppen. Fodret har smala utstående foderflikar. Kronan är tre till fyra centimeter lång och brett klockformad, den är klarblå med gröna strimmor på utsidan och ljusare prickar på insidan. När den inte blommar är den nästan omöjlig att få syn på, men den är omisskännlig då den är i blom.

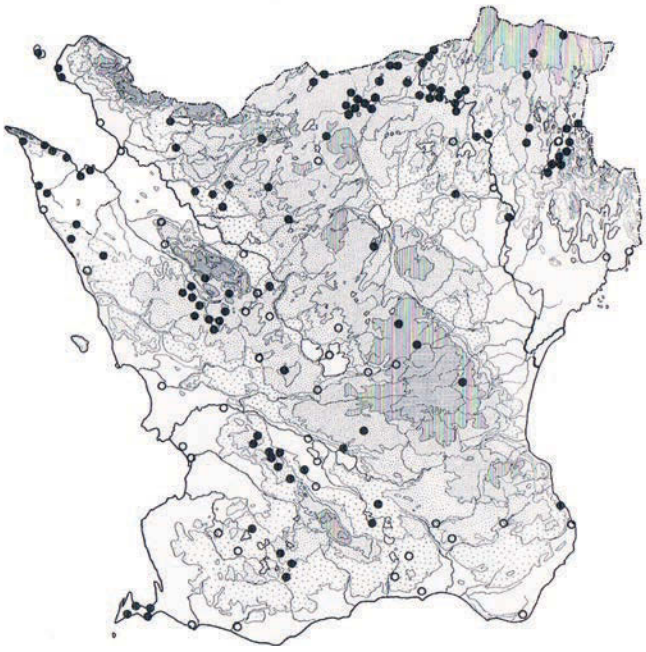
Utbredning. Klockgentiana är sällsynt och har en sydvästlig utbredning i Sverige. Arten förekommer från Skåne till Värmland, men har minskat och blivit allt sällsyntare. Den växer på fuktig sand och torvjord, i betesmarker, vid stränder och på fuktiga hedmarker. Första fynduppgift publicerades på 1600-talet (Nordstedt 1920).

Användning. Klockgentiana användes förr som medel mot lungsot, och såldes i äldre tid på apoteken som pneumonanthe, det vill säga 'lungblomma'.

Etymologi. Artnamnet pneumonanthe kommer av grekiskans pneumon (lunga) och anthos (blomma), namnet syftar på artens medicinska användning.

Ur: Anderberg, A. & Anderberg, A.-L., 2007. Den virtuella floran. >http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html<. Naturhistoriska Riksmuseet.

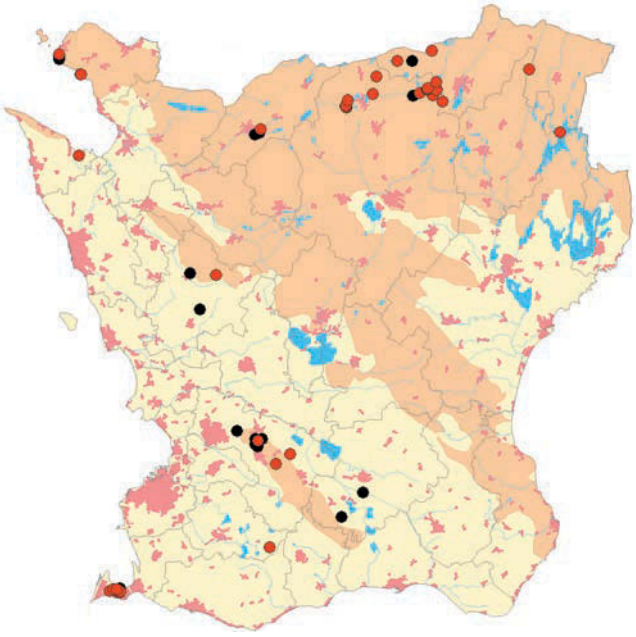
Klockgentiana återfanns på 33 dellokaler representerande 22 geografiskt sammanhållna lokaler. Många av lokalerna är individfattiga, endast tre områden, Skanörs ljung, Revingehed och Hunneröds mosse, förefaller idag ha individrika och livskraftiga populationer. Dessa lokaler har det gemensamt att de hävdas genom bete eller slåtter, medan kännetecknande för lokaler där arten gått ut eller kraftigt minskat i antal är upphört bete, förändrad markanvändning eller generell uttorkning. Föryngringen hos klockgentiana är dålig och de flesta lokaler saknar nya unga plantor.

Karta 1. Klockgentiana *Gentiana pneumonanthe* enligt Weimarck 1985.
Ofyllda ringar fynd före 1923, fyllda ringar 1923–1973.

Bild 2. Klockgentiana *Gentiana pneumonanthe.* Foto: Alf Porenius

Karta 2. Klockgentiana *Gentiana pneumonanthe* 1989–2007.
● = Lokaler från 1989–2005 återfunna 2006–2007.
● = Lokaler från 1989–2005 inte återfunna 2006–2007.

Karta 3. Klockgentiana *Gentiana pneumonanthe* i Sverige.
Ur Edqvist 2006.

Kustgentiana

Kustgentiana har en sydvästlig och kustnära utbredning i Sverige. I Skåne har gentianan hittats såväl i naturbetesmarker på åsarna som i slättbygden. Växten trivs uppenbarligen bäst på svagt fuktiga, närmast hedartade och välbetade områden men är också känd från platser med torrare mark med inslag av kalk (Gustafsson 1996). Om växtplatsen växer igen eller gödslas försvinner kustgentianan snabbt.

Kustgentiana är känd från mer än 100 lokaler i Skåne. Den har minskat kontinuerligt under det senaste seklet. Antalet växtplatser halverades under första halvan av 1900-talet. Tillbakagången har fortsatt samtidigt som endast en enda ny växtplats – Rävshult – tillkommit i sen tid. Under perioden 1989-2005 hittades kustgentiana på totalt 10 lokaler. Förekomsten av antalet individ av kustgentiana på dessa växtplatser från och med 2001 framgår av tabell 2 på sidan 10.

Antalet växtplatser för kustgentiana har halverats under 20-årsperioden 1989–2009. Tillbakagången har alltså fortsatt och både antalet växtplatser och individantal har minskat. Vid Hovs hallar och i Båvs hage växer plantorna enbart på en mycket begränsad yta. Glädjande nog kunde alla lokaler år 2007 visa upp ett större individantal än de närmast föregående åren. Framtiden får utvisa om detta var en engångshändelse under ett gynnsamt år. Utvecklingen i Högebjär öster om Dalby är både glädjande och anmärkningsvärd. Efter 1991 försvann gentianan och återfanns först år 2007 i form av ett enda individ. År 2008 var den återigen försvunnen för att 2009 blomma på nytt men nu med så många som 75 plantor. Kustgentiana måste ha en livskraftig fröreserv som kan utvecklas när betingelserna är gynnsamma.

Frön av kustgentiana såddes år 2002 på växtplatsen i Vasalt vid Skälderviksskusten.

I Båvs hage öster om Billesholm hade kustgentiana förr sin rikaste lokal med flera hundra blommande plantor i en välbetad och kortsnaggad grässvål, som en gång i tiden varit en odlad åker (Olsson 2003). Under 2000-talet var betestrycket alltför lågt och följdaktligen minskade antalet plantor. Djurhållaren berättade 2006 att hästarna blev skrämda av vildsvinen och höll sig borta från den del av hagen där gentianorna växte. År 2007 låg ängsmarken obetad den 1 september.

Bild 3. Kustgentiana *Gentianella baltica*. Foto: Alf Porenius.

Kustgentiana *Gentianella baltica*

Beskrivning. Kustgentiana är en lågväxt, ettårig ört med violetta blommor. Stjälken är upprätt med ganska få bladpar. Arten är vårgroende och har två gröna groddblad nederst på stjälken vid tiden för blomningen. Den blommar från augusti till oktober, blommorna är fyrtaliga, med två breda och två smala foderblad. Blomkronan är violett med fransar i mynningen, och kronpipen är ungefär lika lång som fodret.

Kustgentiana är mycket lik fältgentiana (*G. campestris*) och betraktas ibland som en underart av denna. Fältgentiana avviker genom att vara tvåårig med en bladrosett vid stjälkens bas. Kustgentiana kan korsa sig med sumpgentiana (*G. uliginosa*).

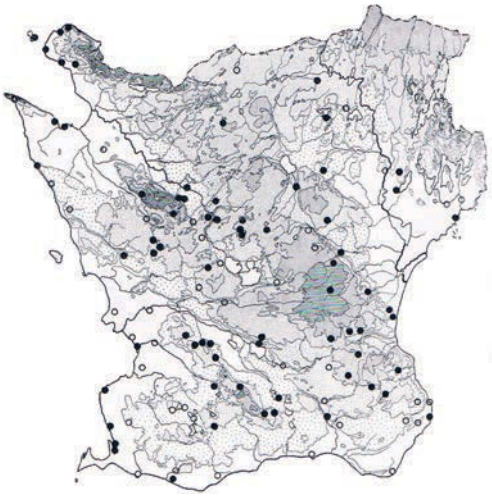
Utbredning. Kustgentiana förekommer sällsynt på strandängar från Bohuslän till Öland. Första fynduppgift är från Skåne och Småland och publicerades 1892 (Nordstedt 1920).

Etymologi. Artnamnet baltica betyder baltisk och syftar på dess utbredning vid Östersjöns stränder.

Ur: Anderberg, A. & Anderberg, A.-L., 2007. Den virtuella floran. >http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html<. Naturhistoriska Riksmuseet.

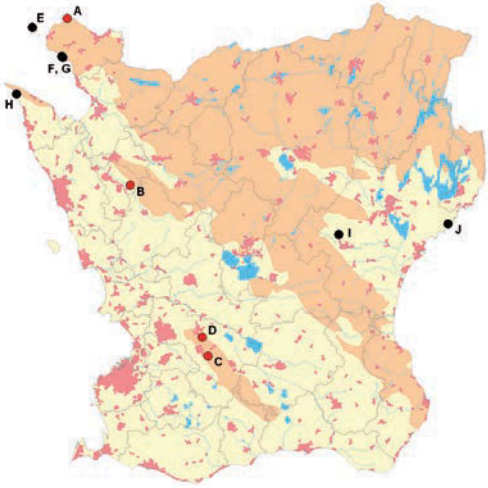

Karta 4. Kustgentiana *Gentianella baltica* i Sverige. Ur Edqvist och Blomgren 2006.

Karta 5. Kustgentiana *Gentianella baltica* och fältgentiana *G. campestris* enligt Weimarck 1985.

Ofyllda ringar fynd före 1923, fyllda ringar 1923–1973.

Karta 6. Kustgentiana *Gentianella baltica* 1989–2007. Bokstäver hänvisar till lokalerna i tabell 2 s. 10.

- = Lokaler från 1989–2005 återfunna 2006–2007.
- = Lokaler från 1989–2005 inte återfunna 2006–2007.

Sumpgentiana

Sumpgentiana växer på fuktig mark utmed västkusten och Östersjön, norrut till trakten av Dalälvens mynning. Gentianan finns också sällsynt på inlandslokaler. Rikligast uppträder arten på Öland och Gotland. I Skåne har sumpgentiana aldrig varit vanlig. Under senare tid finns bara ett fåtal uppgifter om fynd, kanske ett resultat av att gentianan blivit sällsyntare, att plantorna ofta är småväxta och svåra att upptäcka och att den blommar sent på året.

Sumpgentiana växer i välbetade, fuktiga gräsmarker utmed kusterna eller i kanten av rikkärr. Arten har försvunnit från de flesta av sina tidigare kända växtplatser och tillhör liksom kustgentiana Skånes sällsyntaste växtarter. Om hävden upphör, marken konstgödslas eller vegetationen blir alltför högvuxen, överlever inte gentianan utan försvinner snabbt.

Under inventeringen av Skånes flora åren 1989-2005 hittades sumpgentiana på 8 platser. Se tabell 3 på sidan 10.

2009 återfanns sumpgentiana på fyra lokaler. Benestads backar är numera den enda kvarvarande inlandslokalen – i kanten av ett rikkärr –, medan de tre övriga växtplatserna har kustnära läge. Arten kan kanske fortfarande finnas kvar på Pulken även om inget fynd gjordes 2009 i den relativt högvuxna gräsvegetationen. Växtplatserna omfattar genomgående mycket små arealer men kännetecknas alla av en kortsnaggad och välhävdad grässvål.

Antalet växtplatser för sumpgentiana har minskat med hälften under de två senaste årtiondena. Individantalet har totalt minskat med mer än 99 %. Populationsstorleken hos ettåriga arter som sumpgentiana kan ändras snabbt, om växtplatsen förändras. På Lyckeboda ängar blommade kring mitten av 1990-talet mycket mer än tiotusen plantor. Förändringar i betesdriften resulterade i att sumpgentiana nästan helt försvann från de fuktiga ängarna och kärren. I rikkärret Stora Harrie mosse fanns 1986 ett bestånd med ca 200 blommande plantor. Efter 1989, när gräsvegetationen tog överhanden, har ingen hittat någon sumpgentiana i området.

Under 1980-talet noterades stora förekomster av sumpgentiana på strandängarna mellan Malmö och Skanör-Falsterbo. På fyra växtplatser fanns flera lokaler med tusentals blommande plantor i de kortbetade strandängssvålarna (Kraft 1987). Idag finns kustgentiana bara kvar i Eskilstorps ängar.

Sumpgentiana *Gentianella uliginosa*

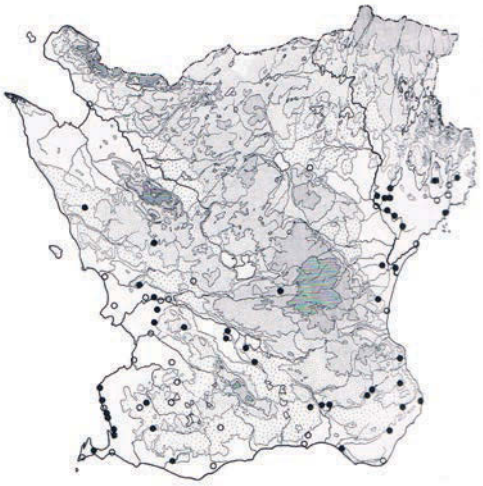
Beskrivning. Sumpgentiana är en lågväxt, ettårig ört. Stjälken är upprätt, ofta ogrenad och har få bladpar. Arten är vårgroende och har vid blomningen två groddblad nederst på stjälken. Stjälkbladen är brett lansettlika, bredast vid basen. Arten blommar i augusti-september, blommorna är ofta fyrtaliga och har foderblad som alla är smala och likformiga. Kronan är blåviolett, vanligen femflikad, och har fransar i kronpipens mynning. Kronpipen är ungefär lika lång som fodret.

Sumpgentiana liknar mest ängsgentiana (*G. amarella*), men den senare är tvåårig och har en vissen bladrosett vid basen av stjälken vid tiden för blomningen, samt oftast en något längre kronpip. Arterna fältgentiana (*G. campestris*) och kustgentiana (*G. baltica*) skiljs genom att de har två smala och två breda foderflikar. Hybrider mellan sumpgentiana och kustgentiana är kända.

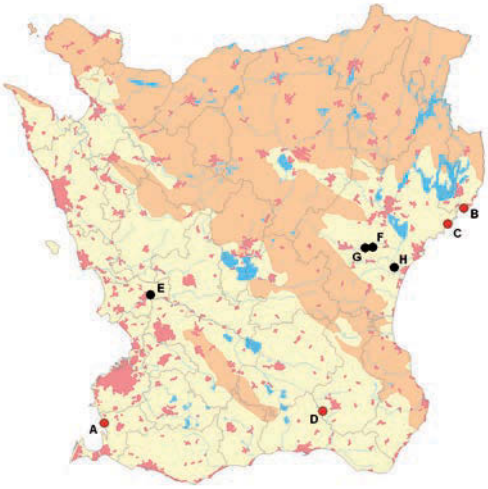
Utbredning. Sumpgentiana växer fuktigt, på strandängar och betesmarker vid kusten. Den förekommer i södra och mellersta Sverige, men är sällsynt i de flesta områden, utom på Öland och Gotland där den kan vara ganska vanlig vid vätar på alvaren. Första fynduppgift är från Skåne 1828 (Nordstedt 1920).

Etymologi. Artnamnet uliginosa kommer av latinets uligo (vätska) och betyder 'växer fuktigt'.

Ur: Anderberg, A. & Anderberg, A.-L., 2007. Den virtuella floran.
>http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html<.
Naturhistoriska Riksmuseet.

Karta 7. Sumpgentiana *Gentianella uliginosa* och ängsgentiana *G. amarella* enligt Weimarck 1985.
Ofyllda ringar fynd före 1923, fyllda ringar 1923–1973.

Karta 8. Sumpgentiana *Gentianella uliginosa* 1989–2007.
Bokstäver hänvisar till lokaler i tabell 3 s. 10.
● = Lokaler från 1989–2005 återfunna 2006–2007.
● = Lokaler från 1989–2005 inte återfunna 2006–2007.

Bild 4. Sumpgentiana *Gentianella uliginosa*.
Foto: Lennart Segerbäck.

Fältgentiana och ängsgentiana i Skåne

Fältgentiana och ängsgentiana finns båda i en tidig- och senblommande variant, som tidgare förekommit i Skåne. Fältgentiana sågs sista gången 1968 i Västra Vram söder om Kristianstad, medan sista fyndet av ängsgentiana gjordes 1967 i Bunkeflo söder om Malmö.

Fältgentiana var under 1800-talet relativt allmänt förekommande, medan ängsgentiana alltid har varit sällsynt i Skåne. Fältgentiana minskade snabbt under början av 1900-talet i samband med upphörande slåtterbruk och utmarksbete. Förändrad hävd och markanvändning anses vara den primära orsaken till att arterna försvann ur Skånes flora.

Sammanfattning

Klockgentiana, kustgentiana och sumpgentiana har gått starkt tillbaka i Skåne under den senaste 50-årsperioden och antalet lokaler och individ minskar fortfarande. Därför måste samtliga tre arter anses vara Akut hotade i Skåne.

Bild 5. Klockgentiana är en av sensommarens skönheter på fuktheden. Foto: Alf Porenius

Tack

Faktamaterialet i denna artikel bygger på tre olika inventeringar.

Klockgentiana – Lunds Botaniska Förening inventerade på uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne län åren 2006–2007 förekomsten av klockgentiana i Skåne inom ramen för Åtgärdsprogram för hotade arter. Inventeringen genomfördes under ledning av Alf Porenius.

Kustgentiana – Jörgen Andersson, Helsingborg har inventerat och sammanställt förekomsten av kustgentiana i Skåne under 2000-talet samt välvilligt tillhandahållit resultaten av sina undersökningar för denna artikel. Inventeringen startade 2001 då Jörgen noterade att ”Kustgentianan tycks försvinna med en oroande hastighet i Skåne”.

Sumpgentiana – författarna till denna artikel besökte 2009 samtliga kända växtplatser i Skåne sedan 1989 för att kartlägga det aktuella läget för arten.

I dessa undersökningar har Floraväktarna i Skåne medverkat genom att rapportera uppgifter om klock- och kustgentianans individantal.

Vi vill framföra vårt tack till alla som på olika sätt medverkat med uppgifter i denna artikel.

Författarnas E-post:
goran.mattiasson@telia.com
alf.porenius@telia.com

Citerad litteratur

Anderberg, A. & Anderberg, A-L. *Den virtuella floran.* www.linnaeus.nrm.se

Appelqvist, T. & Bengtsson, O. 2007. *Åtgärdsprogram för alkonblåvinge och klockgentiana 2007–2011.* Naturvårdsverket. Rapport 5686.

Edqvist, M. 2006. *Klockgentiana. Information om rödlistade kärlväxter.* Svenska Botaniska Föreningen.

Edqvist, M. & Blomgren, E. 2006. *Kustgentiana. Information om rödlistade arter.* Svenska Botaniska Föreningen.

Gustafsson, M. 1996. *Kulturlandskap och Flora på Bjärehalvön.* Lund.

Gärdenfors, U. (ed.) 2005. *Rödlistade arter i Sverige 2005*. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Kraft, J. 1987. *Falsterbohalvöns flora*. Solna.

Lennartsson, T. *Utkast till Åtgärdsprogram för Gentianor i naturliga fodermarker.* (ej publ).

Olsson, K.-A. m. fl. (red.). 2003. *Floran i Skåne. Vegetation och utflyktsmål.* Lund.

Porenius, A. & Olsson, K.-A. 2009. K*lockgentiana i Skåne 2006–2007.* Länsstyrelsen i Skåne län 2009:7.

Tyler, T. m. fl. (red.). 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning.* Lund.

Weimarck, H. & Weimarck, G. 1985. A*tlas över Skånes flora.* Lund.

Tabell 1. Sammanfattning av lokaler och dellokaler för klockgentiana *Gentiana pneumonanthe* i Skåne 2006/2007 i jämförelse med noteringar under inventeringen för Projekt Skånes Flora 1989–2005. X anger förekomst (antal ej uppgivet).

	Dellokaler	Socken	Skånes Flora	2006/2007
Skanörs ljung	6	Skanör	x	2 590
Hunneröds mosse	3	Börringe	>100	ca 2 400
Önneslövs fälad	1	Bonderup	ca 50	54
Skrylle	4	Dalby/Hardeberga	ca 20	0
Rögle fälad	1	Hardeberga	ca 10	7
Måryds fälad	1	Södra Sandby	<5	0
Kungsmarken	1	Södra Sandby	3	0
Vaselund	1	Hällestad	x	1 500
Bosarp	1	Sövde	x	0
Flygrakancaféet	1	Sövde	1	0
Kråkebacken	1	Kågeröd	2	0
Svenstorps-Bolshus fälad	1	Svalöv	1	0
Konga	1	Konga	flera	19
Farhult	1	Farhult	ca 175	75
Hjälmsjön	3	Örkelljunga	x	80
Lilla sjö	2	Vittsjö	>140	56
Höjalasjön	35	Vittsjö	35	4
Grängessjön	1	Vittsjö	x	9
Vittsjön	1	Vittsjö	x	20
Vieån	2	Verum	38	1
Helgeå–Härlinge	3	Verum	16	143
Skeingesjön	3	Osby	ca 60	168
Hanavrå	2	Visseltofta	4	0
Norresjö	1	Visseltofta	x	8
Immeln	1	Örkened	ca 20	10
Gammelen	2	Osby	165	184
Malsjön	1	Osby	100-tals	42
Rönnebodaån, Nedraryd	1	Örkened	x	32
Vasaltheden	2	Västra Karup/Grevie	x	26
Dagshög–Torekov	3	Västra Karup	x	53
Farhult	1	Farhult	ca 175	75
Antal lokaler med fynd			30	22
Antal dellokaler med fynd			54	33

Tabell 2. Antalet individ av kustgentiana *Gentianella baltica* i Skåne 2001–2009.
+ = plantor fanns men uppgift om antalet individ saknas. – = uppgift saknas.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A. Hovs Hallar	17	53	75	44	42	21	162	–	–
B. Båvs hage	500	–	220	290	39	7	65	7	3
C. Högebjär	0	–	–	0	–	–	1	0	75
D. Måryd	105	–	170	31	13	20	173	70	68
Utgången									
E. Hallands Väderö	–	–	0	0	–	–	0	–	–
F. Vasalt	+	0	4	1	0	–	0	–	–
G. Glimminge	0	–	–	0	–	–	0	–	–
H. Mölle fälad	0	0	0	0	–	–	–	–	–
I. Rävshult	5	–	0	–	–	–	0		
J. Havtäppet	0	–	0	–	0	–	0	–	0
Totalt antal individ	628		469	356	94	48	401		
Antal växtplatser med individ	5		4	5	3	3	4		

Tabell 3. Antalet individ av sumpgentiana *Gentianella uliginosa* i Skåne 2009.

	Funnen senast före 2009		2009
	År	Antal	Antal
A. Eskilstorps ängar	2003	130	100
B. Krogstorp	1995	50	84
C. Lyckeboda ängar	1993	>10 000	36
D. Benestads backar	1991	?	50
Utgången			
E. Stora Harrie mosse	1989	?	0
F. Sågmöllan	1993	200	0
G. Lyngsjö	1994	?	0
H. Pulken	1994	150	0
Totalt antal individ			270
Antal växtplatser		8	4